

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1175>

Geliş Tarihi: 05.12.2017

Kabul Tarihi: 20.12.2017

BATI KAYNAKLARINA GÖRE KARAÇAY-BALKAR TÜRKLERİNDE ŞAMANİST-PAGAN İNANÇLAR VE MONOTEİST DİNLER

Yusuf YILDIZ*

Öz

Kafkasya'nın en eski halklarından sayılan Karaçay-Balkar Türkleri, monoteist dinlerden önce, Eski Türk Şamanizmi ile Kafkasya Paganizminin birleşip kaynaşmasından oluşan çok tanrılı bir inanç sistemine sahipti. Bu inanç sistemi, yüksek ve sarp dağlarda yaşayan Karaçay-Balkar toplumunda, yüzyıllara yayılan uzun bir süreçte şekillenip köklemişti. Karaçay-Balkarya'da Bizans ve Gürcistan'ın etkisiyle Hristiyanlık da yayılmıştır. Ancak Hristiyanlık, Şamanist-Pagan inançların Karaçay-Balkar toplumundaki kuvvetli etkisi ve bu halkların yaşadıkları coğrafyanın ulaşılması zor bir bölge olması nedeniyle onlar arasında yüzeysel ve zayıf kalmıştır. Bölgede 17. yüzyıldan itibaren etkin olan ve Karaçay-Balkarların kitlesel olarak kabul etmeye başladığı İslam dini ise, zamanla onların egemen dini olsa da Şamanist-Pagan inançların etkisini İslam da tamamen kıramamıştır. Bu inançlar, iki monoteist dinle karışık adeta onlar içine entegre olarak Karaçay-Balkar toplumunda izlerini daima korumuştur.

Anahtar Kelimeler: *Karaçay-Balkarlar, Türk Şamanizmi, Paganizm, Monoteist Dinler.*

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi. yusufyildiz@ibu.edu.tr

The shamanic-pagan beliefs and monotheistic religions among Karachay-Balkar Turks according to Western sources

Abstract

Karachay-Balkar Turks, who are considered one of the oldest peoples of the Caucasus, had a belief system before monotheistic religions consisting of the composition and combining of ancient Turkish shamanism and Caucasian paganism. This belief system has formed and became entrenched in the society of Karachay-Balkars living in the high and remote mountains in a process that lasted for centuries. Under the influence of Byzantium and Georgia, the Christianity spread also in Karachay-Balkaria. However, Christianity remained superficial and weak among Karachay-Balkars, because the influence of shamanic-pagan beliefs in their society was too strong and they lived in a hard-to-reach area. Even Islam, which the Karachay-Balkars massively accepted from the 17th century, could not completely eliminate the influence of shamanic-pagan beliefs, although it had gradually become the dominant religion of Karachay-Balkars. These beliefs mixed and merged with these two monotheistic religions preserved their traces in the Karachay-Balkar society.

Key Words: *Karachay-Balkars, Turkish Shamanism, Paganism, Monotheistic Religions.*

1. GİRİŞ

Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki dağlık bölgeye Kafkasya denir. Bu dağlık ve stratejik önemi büyük olan bölge, tarihin her devrinde insanların ilgisini çekmiş, sayısız halka ev sahipliği yapmıştır. Bu halklardan biri de merkezi Kafkasya'nın en yüksek ve sarp bölgesindeki Elbruz Dağı etrafında yaşayan Karaçay-Balkarlardır. Bu halklar yaşadığı bölgeye istinaden kendilerini Tavlu (Dağlı) olarak da adlandırmışlardır. Kafkasya'nın en eski halklarından olan Karaçay-Balkarların etnik oluşumu, Alanlar, Kıpçaklar, Kimmerler, Hunlar, Hazarlar gibi genellikle Türk kökenli halkların karışıp kaynaştığı bir sürece dayanır. Konuştukları dil Türk dillerindedir. Ortak bir dil, din ve kültürün mensubu olarak tek bir halk olmalarına rağmen, Karaçay ve Balkar isimli iki farklı bölgede yaşadıkları için Sovyet yönetimi tarafından bu bölgelerin isimleriyle anılmak suretiyle ikiye ayrılmışlardır.

Ağırlıklı olarak Batı kaynaklarına dayanan bu çalışma, Karaçay-Balkar Türklerinin Hristiyanlık ve İslam öncesi Şamanist-Pagan inançlarının bu iki monoteist dinin yayılmaya başlamasından sonraki durumunu konu almaktadır. Çalışmanın ağırlık noktasını, Karaçay-Balkar eski dini inanç, adet ve alışkanlıklarının Hristiyanlık ve İslam karşısında Karaçay-Balkar toplumunda ne derece tutunabildiğinin araştırılması oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında cevap aranacak ana soru, Şamanist-Pagan inançlar Karaçay-Balkar toplumunda monoteist dinlere rağmen varlığını koruyabilmiş ve onlar üzerinde etkili olabilmiş midir? Eğer etkili olduysa bunun nedenleri nelerdir?

2. KARAÇAY-BALKARLARDA ŞAMANİZM-PAGANİZM

Diğer birçok Kafkas halkı gibi, Karaçay-Balkarların da, Hristiyanlık ve İslam öncesi dönemde doğayla doğrudan bağlantılı bir inanç dünyaları olduğunu görüyoruz. Bu çok tanrılı inanç dünyasının kökeni, M.Ö. 7. yüzyılda İskitlerle başlayarak M.S. 13. yüzyılda Kıpçaklara kadar devam eden eski Türk bozkır kültürü çevresinde şekillenen Şamanist inançlar ve M.S. 6. yüzyıldan itibaren Kafkasya halkları üzerinde etkili olan ve zamanla bozularak Şamanist unsurların etkisiyle çok tanrılı bir inanç sistemine dönüşen inançlara dayanıyordu. Orta Asya Türklerine özgü Şamanist inanç ve geleneklerle, Hristiyan inanç ve gelenekler zamanla kaynaşarak yeni bir inanç sistemi ortaya çıkarmıştı.

Çok tanrılı bir dine sahip olan Karaçay-Balkarların, en kutsal tanrısı, bütün tanrıların ve göğün hâkimi olan ve eski Türklerin de taptığı Tengri, yani onların kendi deyimiyle *Teyri* idi. Onların eski inançlarında, çeşitli isimlerle anılan ve olağanüstü güçlere sahip olduğuna inandıkları, örneğin *Ot Teyri* (Ateş Tanrısı), *Suv Teyri* (Su Tanrısı), *Cer Teyri* (Toprak Tanrısı) gibi birçok tanrı ve tanrıçalar da vardı. *Kök Anası* denilen Gök Tanrıçası, *Çuppahan* veya *Goylusan* adıyla da anılırdı. *Kün Anası* denilen Güneş Tanrıçası'na *Kül-san* da denirdi. Avcıların ve av hayvanlarının bile *Apsat* adlı bir tanrısı bulunuyordu. *Umay* adındaki tanrıçanın ise çocukları koruduğuna inanılıyordu. Bu tanrıçaya tapınma geleneği Kafkasya'ya Karaçay-Balkarların ataları olan eski Türkler tarafından getirilmişti.

Elbette Karaçay-Balkarlar, sadece tanrılara inanmakla yetinmemişlerdir. Onlar, doğadaki birçok varlığı kutsal saymış ve bu varlıklara da tapınmışlardır. Özellikle ağaçlara ve dağlara özel bir kutsallık

atfeden Karaçay-Balkarlarda ağaç ve dağ kültü önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, *Cangız Terek* (Yalnız ağaç) ve *Ravbazı* adlı ağaçları kutsal saymışlar, onlara tapmışlar, adaklar adanmışlar, kurban kesmişler ve onlardan yardım istemişlerdir. Onlar için en kutsal dağ ise Kafkasların en yüksek zirvesi olan Elbruz Dağı'ydı. Ayrıca Karaçay-Balkarlar, kurak zamanlarda yağmur yağdırma ritüelleri düzenlemişlerdir. Bu ritüellere yedi adet at kafası götürmeleri, eski Türk totemizminin onlarda hala yaşatıldığını göstermektedir. Nazara karşı evin kapısına ya da çatısının kenarına da at kafası takmışlardır. At, köpek, koyun, keçi şeklinde küçük putlar hazırlamışlar, onları evlerinin ortasına ya da ocaklarının başına koymuşlar ve onlar önünde eğilerek dua edip dilek dilemişlerdir. Karaçay-Balkarlar, kötü ruhlar ve şeytanların varlığına da inanmışlardır. Örneğin, *Cek* adında yer altında yaşayan bir şeytan veya kötü ruha inanıyorlardı.¹

3. KARAÇAY-BALKARLARDA HRİSTİYANLIK VE ŞAMANİST-PAGAN İNANÇLAR

Karaçay-Balkarların, daha 7. yüzyılda İslam'ı kabul ettiği düşünülse de² kaynaklarda bu tür iddiaları destekleyen bilgiler bulunmamaktadır. Çünkü bilinmektedir ki, Karaçay-Balkarlar, İslam'ı en son kabul eden Kafkas halkıdır. Kaynaklardan açıkça anlaşıldığına göre, Karaçay-Balkarların İslam'la olan yoğun ilişkileri, 17. yüzyıldan sonra başlamıştır. Bu tarihten evvel Karaçay-Balkar toplumunda seyrek olarak İslam'ı kabul edenlerin olması, bu halkın İslamlaştığı anlamına gelmemektedir.

Fakat İslam'ın yayılışından önce Karaçay-Balkarlar arasında Bizans ve Gürcistan'ın etkisiyle Hristiyanlığın önemli ölçüde yayılma aşaması kaydettiği şüphesizdir. Karaçay-Balkarya'daki eski kilise harabelerinde Hristiyanlığa dair çok sayıda kitap bulunmuştur. Fakat Moğol işgaliyle Bizans ve Gürcistan'ın dini etkisi zayıflayınca, Hristiyanlık halk arasında ister istemez gerilemiş ve zamanla önemini kaybederek neredeyse yok olmuştur. Bunun sonucunda, eski Türk-Şaman inancı önem kazanarak tekrar

¹ Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Panteonunda Tabiat Tanrıları ve Ritüeller", *Motif Akademik Halk Bilimi Dergisi*, C. 9, sayı 17 (2016), s. 218 vd.

² Bu konu da özellikle bkz. İsmail Doğan, "Karaçay-Malkar Türklerinde Din ve İçinde Dini Manzumeler Bulunan Bir Mecmua", Rafiq Aliyev, Halil Bal (Ed.), *Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998*, İstanbul, IRCICA, 2000, s. 201-202.

Batı Kaynaklarına Göre Karaçay-Balkar Türklerinde Şamanist-Pagan İnançlar ve Monoteist Dinler

kuvvetlenmiştir.³ Karaçay-Balkarların din inançları hakkında en eski kayıtlar sunan kaynaklardan biri, belki de en önemlisi, 15. yüzyılın başında Kafkasya’da bulunan Dominik Keşişi Johannes Galonifontibus’un notlarıdır. Keşiş Karaçayları, Kara Çerkezler, onların ülkesini ise Çerkezistan’ın bir parçası olarak gösteren Galonifontibus’a göre, o dönemde Karaçay-Balkarların kiliseleri, ikonları ve bayramları Yunanlarınkine benziyordu, onlar arasında Hristiyanlık yayılmıştı, ancak toplumundaki etkisi oldukça zayıf ve yüzeysel kalmıştı. Hatta toplum, hala çok kuvvetli bir şekilde paganizmin etkisi altındaydı.⁴

Galonifontibus’dan yaklaşık iki asır sonra, yani 17. yüzyılın ortalarına doğru Kafkasya’da misyonerlik faaliyetlerinde bulunan İtalyan Rahip Archangelo Lamberti şunları yazmıştır: “*Karaçaylar, Svanlar ve Çerkezler Hristiyandır. Ama eğer onların ibadethanelerine gidip bakarsanız, aslında Hristiyanlıkla hiç alakaları olmadığını fark edersiniz.*”⁵ Bu yüzyılda İslam’ın Karaçay-Balkar toplumunda henüz egemen bir din olmadığını göz önünde tutacak olursak, Hristiyanlığın önemli bir aşama kaydedemediğini ve topluma Şamanist-Pagan inançların hakim olduğunu söyleyebiliriz.

Elbette İslam’ın 17. yüzyıldan itibaren Karaçay-Balkar toplumunda güç kazanmasından sonra Hristiyanlık daha da zayıflamıştır. Ama buna rağmen tamamen yok olmadığı en azından izlerinin kaldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasya’da bulunan Julius Klaproth, Karaçay-Balkarların Gürcü Kraliçesi Tamara (1184-1213) tarafından Hristiyanlaştırıldığını ve onların yaşadığı dağlarda hala Hristiyanlığın izlerine ve eski kiliselere rastlandığını yazmaktadır. Hatta İslam’ın Klaproth’un Kafkasya’yı ziyareti esnasında Karaçay-Balkarya’nın egemen dini olmasına rağmen, et, tereyağı ve süt tüketmemek suretiyle Hristiyanlık inancına göre oruç tutan insanlar bulunuyordu.⁶ Hristiyanlığın, Karaçay-Balkarlar arasında vaktiyle önemli ölçüde yayıldığı konusunda önemli

³ Mahti Curtubayev, “Karaçay-Malkar Türklerinde Hristiyanlık İnancı”, Türkçe’ye çeviren: Adilhan Adiloğlu, *Kırım Dergisi* 27 (1999), s. 39.

⁴ Lojos Tardy, “The Caucasian Peoples and their Neighbours in 1404”, *AOASH*, vol. 32 (1978), s. 92-93.

⁵ Curtubayev, *a.g.m.*, s. 39.

⁶ Julius, Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der kaukasischen Länder und ihrer Bewohner*, Bd. 1, Halle und Berlin, Hallisches Waisenhaus, 1812, s. 505-506.

bilgiler sunan seyyahlardan biri de Karl Heinrich Emil Koch'dur. Koch da Klaproth gibi, Karaçay-Balkarların yaşadığı dağlarda çok sayıda harabe bulunduğunu, bu harabelerin özellikle kilise ve mezar harabelerinden oluştuğunu yazmaktadır. Koch'un bildirdiğine göre, Karaçaylar, burada eskiden "Frengi", yani Avrupalıların oturduğunu anlatıyorlardı. Çünkü bu bölgede birkaç kez üzerlerinde Avrupa, özellikle Ceneviz sembolleri olan silahlar da bulunmuştu.⁷ Anlaşıldığı kadarıyla 12.-14. yüzyıllar arasında Karadeniz de ticaret kolonileri kuran Venedik ve Cenevizlilerin misyonerlik faaliyetleri Karaçay-Balkarya'ya kadar uzanmaktaydı.⁸

Kaynak yetersizliği nedeniyle İslam'ın Karaçay-Balkarlar arasında kuvvetlendiği döneme kadar Hristiyanlıkla Şamanist-Pagan inançlar arasındaki rekabet konusunda ayrıntılı bilgilere sahip olmasak da, elimizdeki bilgilerden yola çıkarak bu dönemde Hristiyanlığın Şamanist-Pagan inançlarla karıştığını, bu inançlara nazaran toplum üzerinde çok daha zayıf etkisi olduğunu ve yüzeysel yaşandığını, hatta bu inançlar tarafından bastırıldığını söyleyebiliriz.

4. KARAÇAY-BALKARLARDA İSLAM VE ŞAMANİST-PAGAN İNANÇLAR

Eski Karaçay-Balkar dini ile Çerkezler dini arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Çünkü komşu olan iki halk, aynı bölgede yaşamışlar, böylece tarih boyunca onlarla hemen hemen aynı din ve kültürün mensubu olmuşlar, hatta aynı örf ve adetleri paylaşmışlardır. Karaçay-Balkar bu bağlamda, özellikle Kabardinlerle büyük benzerlik gösterirler. İki halkın soysal yapıları bile hemen hemen aynıdır.⁹ Çünkü Karaçay-Balkarlar, Kabardinlerin 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar güneydoğu yönündeki yayılışı esnasında Kafkas dağlarının yüksek kesimlerine itilmişler ve sonunda onların hâkimiyeti altına girmek zorunda kalmışlardı.¹⁰ Klaproth'a göre 19. yüzyılın başına kadar Çerkez hâkimiyeti altında kalmışlar, onlara vergi ödemişler ve bu nedenle Karaçaylar, "Kara Çerkezler" olarak adlandırılmışlardır.¹¹

⁷ Karl Heinrich Emil Koch, *Reise durch Russland nach dem kaukasischen Isthmus in den Jahren 1836, 1837 und 1838*, Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta, 1842, s. 333.

⁸ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul, Kitabevi, 2012, s. 55-56.

⁹ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 2. Baskı, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009, s. 289 vd.

¹⁰ Mirza Bala, "Karaçay ve Balkarlar", *İA*, C. 6, s. 218.

¹¹ Klaproth, *a.g.e.*, C. I, s. 506 vd.

Batı Kaynaklarına Göre Karaçay-Balkar Türklerinde Şamanist-Pagan İnançlar ve Monoteist Dinler

İslam, Çerkezistan'a 15. yüzyıldan itibaren özellikle Kırım Hanlığı vasıtasıyla girmiştir. Ancak Kırım hanlarının İslamlaştırma politikası, her şeyden önce Çerkezistan'daki ekonomik çıkarlara odaklandığı ve şiddete dayalı olduğu için İslam'ın Çerkezler arasında yayılışında başarı sağlanamamıştı. Karaçay-Balkarlar ise bu İslamlaştırma politikasından çok daha az etkilenmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında Karaçay'da görev yapan Rus memur N. A. Ştoff'un ifadesine göre, Karaçay-Balkarlar, 17. yüzyılın başlarında birçok Çerkez kabilesi gibi İslam dininden habersiz bir şekilde yüksek dağların arasındaki derin vadilerde yaşıyorlardı ve eski Şamanist-Pagan inançlarını hala sürdürmekteydiler. Kırım hanının, onlar arasında İslam'ı yaymak için üzerlerine gönderdiği iki bölük askere karşı koymuşlar ve onları yurtlarına sokmamışlardı. Kırım askerlerine karşı savaşırken, "Marca" isimli ilahlarından kendilerine güç vermesini dilemişlerdir. Sonunda Kırımlılar Karaçaylara İslam dinini kabul ettiremeyip çaresiz geri dönmüşlerdir.¹² Bundan da anlaşıldığı üzere, 17. yüzyıla gelindiğinde İslamlaşma sürecinde belli bir ilerleme olsa da, eski inançların kuvvetli etkisi nedeniyle hem Hristiyanlık hem de İslam, Karaçay-Balkar toplumunun egemen dini olmaktan henüz çok uzaktı.

Ancak buna rağmen, Karaçay-Balkarın İslamlaşma süreci 17. yüzyılda çoktan başlamış, yüzyılın sonuna doğru iyice hızlanmıştı. Kart-Curt adlı bir köyde bulunan 1695 tarihli Arapça bir mezar taşı, bölgede Arap harflerinin bile kullanılmaya başlandığını göstermiştir. Ayrıca arkeolojik kazılarda elde edilen buluntulardan, ölü definlerinin Hristiyan ritüellerine göre değil, İslami geleneklere göre yapıldığı anlaşılmıştır. Mesela mezarlarda artık, ölü için konulan bazı eşyalara ve ölüyü tabutla defnetme usulüne rastlanmamıştır. Ancak buna rağmen, bu tarihlerde Karaçay-Balkarlar arasında kitlesel bir din değişimi gerçekleşmemiştir. Diğer bölge kavimlerinde olduğu gibi Karaçay-Balkarlarda da İslam'ı ilk kabul edenler soylular ve onların yakınları olmuşlardır.¹³ Anlaşıldığı kadarıyla böylece soylular, toplumun dini yaşamı üzerinde büyük bir etkiye sahip oldukları için, halka örnek olarak İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu rol kendini belki de en iyi

¹² Adilhan Adiloğlu, "Karaçay Türklerinin İslam Dinini Kabulü", *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 3/2, (2008), s. 14.

¹³ Askerbiy D. Koyçuev, *Karaçay voprosy istorii, kultury i religii*, Stavropol'-Karaçayevsk, Izdat. Karaçaevo-Çerkesskogo Gosudarstvennogo Univ., 2006, s. 80.

şekilde, onların, İslam bilginlerini memleketlerine çağırmaları ve bu bilginlerin İslam'ı yayma çalışmalarını desteklemeleriyle göstermektedir. Bu bilginlerden biri, 1710 yılında Karaçay'a gelen ve ömrünün sonuna kadar burada İslam'ı yaymaya çalışan Kumuk Türkü Esadullah b. Ali Efendi'dir. Onun ölümünden sonra İslam'ı yayma çalışmalarını, bir Özbek Türkü olan Şeyh Abdullah Buhari sürdürmüştür. Bu görevi, 18. yüzyılın sonlarına doğru ise Kabardin topraklarının Ruslar tarafından işgalinden sonra Karaçay'a göçen Hacı İshak Efendi üstlenmiştir.¹⁴ Klaproth, 1780'li yıllarda Karaçay-Balkarların arasında İslam'ın yayılma sürecinde büyük aşama kaydedildiğini yazmaktadır. Klaproth'a göre, daha önce putperest olan Karaçaylar, Balkarlar ve Çegemenlerde (Karaçay-Balkarların bir kolu), o tarihte artık İslam'dan başka bir din bulunmuyordu. Onlar artık eskiden çok yedikleri domuz etinden bile tiksiniyorlardı.¹⁵

18. yüzyılda hemen hemen bütün Karaçay köylerinde cami bulunuyordu. Karaçaylar, Dağıstan, İstanbul ve Kırım'da dini eğitim alıyorlardı.¹⁶ İslam, Karaçay-Balkarlar arasında hızla yayılıyordu, ancak halk tarafından ne derece benimseniyordu, halk eski dinlerine ait inanç, adet ve gelenekleri ne derece terk edip İslam'ı özümsemişti? Bu sorunun cevabını bulmak için öncelikle Kafkasya'yı ziyaret eden seyyahların ya da araştırmacıların notlarına başvurmamız gerekmektedir.

Bu bağlamda ilk önce Fransız Seyyah Jean-Baptiste Tavernier'i (Ölm. 1696) zikretmek gerekir. 17. yüzyılın ortalarında Gürcistan'ı ziyaret eden Tavernier, Çerkezler ve Çerkezistan'daki halklardan – diğer birçok seyyah gibi Tavernier de Karaçay-Balkarları Çerkezlere mensup kavimlerden sayıyor – bahsederken şöyle demektedir:

*“Bu halklar ne gerçek Hristiyan ne de Müslümandır ve onların dininin tamamı, zaman zaman mümkün olduğunca gösterişli yaptıkları birkaç törenden meydana gelmektedir. Genç, ihtiyar, hatta istisnasız en yaşlılar dâhil bütün köy halkı, bu törenlerde hazır bulunmak zorundadır...”*¹⁷

¹⁴ Adiloğlu, a.g.m., s. 16-24.

¹⁵ Klaproth, a.g.e., C. I, s. 512.

¹⁶ Koççuev, a.g.e., s. 80-81.

¹⁷ Jean-Baptiste Tavernier: *Beschreibung der sechs Reisen, welche Johan Baptista Tavernier, Ritter und Freyherr von Aubonne, in Türckey, Persien und Indien innerhalb viertzig Jahren, durch alle Wege, die man nach diesen Ländern nehmen kan, verrichtet: Worinnen unterschiedliche Anmerkungen von der Beschaffenheit der Religion, Regierung, Gebräuchen und Handlungen jeglichen Landes enthalten. Samt den Figuren, Gewichten und*

Batı Kaynaklarına Göre Karaçay-Balkar Türklerinde Şamanist-Pagan İnançlar ve Monoteist Dinler

Tavernier'e göre, halkın tamamının katılımıyla güz mevsimi sonunda yaşlıların liderliğinde yapılan tören ya da şöenlerde bazı dualar okunduktan sonra bir koyun ya da keçi kesiliyor, bu hayvan bir bütün olarak pişiriliyor ve darıdan yapılan ve şarap gibi sarhoş edici bir içecek olan boza ile birlikte yeniyordu. Halk, aralarından birinin çaldığı flüt eşliğinde dans ediyordu. Ayrıca Tavernier, halkın bazı batıl inançlara inandığından da bahsediyor. Örneğin gök gürlediği zaman bütün köy halkı köy dışına gidiyor ve genç delikanlılar ve kızlar, oturan yaşlıların huzurunda dans etmeye ve zıplamaya başlıyorlardı. Eğer birine yıldırım çarparsa, onu gösterişli bir şekilde defnediyorlar ve onu Tanrı'nın rahmeti isabet eden bir aziz olarak görüp saygı gösteriyorlardı.¹⁸

Yukarda Julius Klaproth'un, 18. yüzyıl sonlarında Karaçay-Balkarlarda İslam'dan başka bir din olmadığını yazdığını belirtmiştik. Anlaşılan Klaproth bununla, İslam'ın Karaçay-Balkarlar arasında en güçlü din olduğunu kastetmektedir. Çünkü o, eserinin başka bir yerinde bundan farklı bir bilgi vermektedir: Klaproth, Balkarlarda sıradan halkın 19. yüzyılın ilk çeyreğinde aslında belli bir dininin olmadığını, onların Allah'a değil, bütün iyilikleri ve İlyas peygamberi gönderen olarak Tengri dedikleri bir Tanrı'ya taptıklarını yazmaktadır. Yani eski Türk tanrısı Gök Tanrı'ya olan inanç onlar arasında hala canlılığını korumaktaydı. Ayrıca Klaproth'a göre halk, İlyas peygamberin sık sık en yüksek dağların tepesinde gözüktüğünü ve kendilerinin ona şarkılar eşliğinde kuzular, süt, tereyağı, peynir ve bira sunduklarını iddia ediyordu. Bu da Şamanist-Pagan inançlarla Hristiyanlığın karışıp kaynaştığı bir inanç sisteminin İslam'ın güçlü etkisine rağmen hala toplumda kabul gördüğüne işaret etmektedir. Ayrıca Balkarlar, seyyahın bildirdiğine göre, domuz eti de yiyorlardı ve yakınında ağaç kesmenin yasak olduğu kutsal pınarları vardı. Karaçayların aksine onların bölgesinde mescitler ve mollalar yoktu.¹⁹

dem Maß der Müntzen, welche in diesen Ländern gangbar sind. Anfangs Frantzösisch beschrieben und in drey Theil abgetheilt, anjetzo aber nebenst der Beschreibung des Türkischen Serrails, und der Krönung des jetzt Regierenden Königs in Persien, in der Hoch-Teutschen Sprach ans Liecht gestellt, durch Johann Herman Widerhold, Erster Teil, Genff, Widerhold, 1681, s. 145.

¹⁸ Tavernier, *a.g.e.*, s. 144-146.

¹⁹ Klaproth, *a.g.e.*, C. I, s. 507.

Karaçay-Balkarlar, birçok İslam öncesi Şamanist inanç ve kültürleri ve kötü ruhlarla ilgili gelenekleri korumuşlardır. Kabileler, Allah inancı yanında, 20. yüzyıla kadar, sağlık, bereket, hasat, yağmur, ağaç, kaya, çayır tanrı ve tanrıçası gibi birçok tanrı ve tanrıçaya inanmaya devam etmişlerdir.²⁰ Elbette bunun temel nedeni, Şamanist-Pagan inançların Karaçay-Balkar toplumundaki kuvvetli etkisinin kısa zamanda kırılmamış olduğu gerçeğidir. Ancak Karaçay-Balkarların İslam'ı kabulünü ve bu dine sıkı sıkıya ve gayretle bağlı olmasını engelleyen ve eski inançlara bağlılığı teşvik eden başka nedenler de vardır. Bu nedenlerin en önemlilerinden biri, bir Kabardin âdeti olan camiye gitmeyen kişilerden vergi alma uygulanmasıdır. Bu uygulama nedeniyle göçebe hayat tarzı nedeniyle sık sık yer değiştiren Karaçay-Balkarlar, dini görevlerini yerine getirememişler ve ağır vergiler ödemek zorunda kalmışlardır. Bunun tabii bir neticesi olarak bazı kabileler, 18. yüzyılda birçok İslami örf ve âdeti reddetmiş, domuz beslemek ve yemekten vazgeçmemiş ve İslam öncesi bazı dini inanışları, örneğin hayvan derilerini ve kemiklerini şans getirdiği düşüncesiyle saklamayı sürdürmüşlerdir. 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadarki yüz yılı geçen bir dönemde, sadece birkaç yüz kişinin hacca gitmesi, eski inançların Karaçay-Balkar toplumunda hala çok canlı olduğunu ve İslam'ın tam olarak kabul görmediğini göstermektedir.²¹

SONUÇ

Şamanist-Pagan inançların iki monoteist din ile rekabeti ve bu dinler karşısında varlığını koruyup koruyamadığı konusunda, kaynak yetersizliği nedeniyle ayrıntılı bilgilere sahip olmasak da mevcut kaynakların verdiği bilgilerden yola çıkarak bu konuda bir sonuca varabiliyoruz.

Karaçay-Balkarların en eski dini olan Türk Şamanizmi ya da Gök Tanrı İnancı, zamanla Kafkasya Paganizmi ile bütünleşerek çok tanrılı bir inanç sistemine dönüşmüş ve yüzyıllarca bu halklar arasında kökleşerek onların sosyal hayatlarına da yön vermeye başlamıştır. Bu dine ait bazı gelenekler, Karaçay-Balkarların soysal yaşamlarında bugün bile hala kendini hissettirmektedir. Hristiyanlığın Bizans ve Gürcistan vasıtasıyla Karaçay-Balkarlar arasında yayılmaya başlamasıyla Şamanist-Pagan inanç unsurları

²⁰ Victor L. Mote, "Karachay", *Muslim Peoples. A World ethnographic Survey*, Editor-in-Chief Richard V. Weekes, Westport, Greenwood Pr., 1978, s. 199-200.

²¹ Koyçuev, *a.g.e.*, s. 81; Mote, *a.g.m.*, s. 199.

Batı Kaynaklarına Göre Karaçay-Balkar Türklerinde Şamanist-Pagan İnançlar ve Monoteist Dinler

kaybolmamış, tam aksine Hristiyan inanç ve geleneklerle karışarak yeni bir şekil kazanmıştır. Hatta zamanla Hristiyanlık, bilhassa Timur'un Kafkasya'yı işgaliyle birlikte kaynağı Gürcistan'dan koparak diğer Kafkasya halkları arasında olduğu gibi Karaçay-Balkarlar arasında da yayılmış, hatta zamanla neredeyse yok olma noktasına gelmiştir.

İslam'ın, 17. yüzyıldan itibaren Karaçay-Balkarlar arasında, komşuları Çerkez Kabardinlerin etkisi ve Dağıstanlı mollaların faaliyetleri sonucu kuvvetli bir şekilde yayılmaya başlamasıyla birlikte onlar arasında Hristiyanlıktan sadece zayıf izler kalmıştır. Şimdi artık Şamanist-Pagan inançlarla İslam dini arasında bir rekabet başlamıştır. Şamanist-Pagan inançlar, Karaçay-Balkar halkının büyük bölümünün İslam'ı kabul ettiği ve iyice kökleşmeye başladığı 18. yüzyılda bile toplumda canlı kalmış ve etkisini sürdürmüştür. Bu inançlarla, zamanında Hristiyanlığın karıştığı gibi, Karaçay-Balkar toplumunda egemen din olmasına rağmen şimdi de İslam karışmış ve senkretik bir hal alarak özgün yapısından sapmıştır.

Göründüğü kadarıyla İslam'ın Karaçay-Balkar ülkesinde tam olarak yerleşmesi ve burada Dağıstan ve Azerbaycan'daki gibi kökleşmiş bir İslam kültürünün oluşması daha uzun zaman alacaktır. Bunun temel nedeni, İslam'ın bu bölgeye çok geç girişi ve zaten göçebe hayat yaşayan Karaçay-Balkarların sarp dağlarda ve derin vadilerde bulunan yaşam alanlarının uygar dünyadan izole oluşudur. Yüzyıllardır kökleşen Paganizmi, Karaçay-Balkar arasında güçlü ve etkili kılan en önemli faktör belki de budur. Ayrıca göçebe kabilelerin kadim zamanlardan beri atalarının dinini kısa zamanda bırakarak çok geç tanıdıkları İslam'ı kısa sürede benimsemesi yerleşik hayat yaşayan halklara nazaran çok daha zor olsa gerek.

KAYNAKÇA

ADİLOĞLU, Adilhan, "Karaçay Türklerinin İslam Dinini Kabulü", *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 3/2, spring 2008, s. 12-32.

BALA, Mirza, "Karaçay ve Balkarlar", *İA*, Bd. 6, S. 217-221.

BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul, Kitabevi, 2012.

CURTUBAYEV, Mahti, “Karaçay-Malkar Türklerinde Hıristiyanlık İnancı”, Türkçeye Çeviren: Adilhan Adiloğlu, *Kırım Dergisi*, C. 27 (1999), s. 39-41.

DOĞAN, İsmail, “Karaçay-Malkar Türklerinde Din ve İçinde Dini Manzumeler Bulunan Bir Mecmua”, Rafiq Aliyev, Halil Bal (Ed.), *Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998*, İstanbul, IRCICA, 2000, s. 201-216.

KLAPROTH, Julius, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808, auf Veranstaltung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg, enthaltend eine vollständige Beschreibung der kaukasischen Länder und ihrer Bewohner*, 2 Bde., Halle und Berlin, Hallisches Waisenhaus, 1812-1814.

KOCH, Karl Heinrich Emil, *Reise durch Russland nach dem kaukasischen Isthmus in den Jahren 1836, 1837 und 1838*, Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta, 1842.

KOJČUEV, Askerbij D., *Karaçay voprosy istorii, kul'tury i religii*, Stavropol'-Karaçayevsk, Izdat. Karaçayev-Çerkesskogo Gosudarstvennogo Univ., 2006.

MOTE, Victor L., “Karachay”, *Muslim Peoples. A World ethnographic Survey*, Editor-in-Chief Richard V. Weekes, Westport, Greenwood Pr., 1978.

TAVERNIER, Jean-Baptiste, *Beschreibung der sechs Reisen, welche Johan Baptista Tavernier, Ritter und Freyherr von Aubonne, in Türckey, Persien und Indien innerhalb viertzig Jahren, durch alle Wege, die man nach diesen Ländern nehmen kan, verrichtet: Worinnen unterschiedliche Anmerckungen von der Beschaffenheit der Religion, Regierung, Gebräuchen und Handlungen jeglichen Landes enthalten. Samt den Figuren, Gewichten und dem Maß der Müntzen, welche in diesen Ländern gangbar sind*. Anfangs Frantzösisch beschrieben und in drey Theil abgetheilt, anjetzo aber nebenst der Beschreibung des Türcckischen Serrails, und der Krönung des jetzt Regierenden Königs in Persien, in der Hoch-Teutschen Sprach ans Liecht gestellt, durch Johann Herman Widerhold, Erster Teil, Genff, Widerhold, 1681.

TARDY, Lojos, “The Caucasian Peoples and their Neighbours in 1404”, *AOASH*, vol. 32 (1978), s. 83-111.

Batı Kaynaklarına Göre Karaçay-Balkar Türklerinde Şamanist-Pagan İnançlar ve
Monoteist Dinler

TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, 2. Baskı, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009.

TAVKUL, Ufuk, “Karaçay-Malkar Panteonunda Tabiat Tanrıları ve Ritüeller”, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, C. 9, sayı 17 (2016), 217-242.